

Bijlage 5 Historische geografie Aarle¹⁴

Uit L.J. Keunen, 2011: Een analyse van de landschapontwikkeling van het plangebied Best–Aarle. Eerste aanzet tot een hypothese (RAAP Archeologisch Adviesbureau); dit maakt onderdeel uit van het archeologisch onderzoek Aarle:

Het centrale deel van de onderzoekslocatie Aarle bestaat uit een complex van oude bouwlanden. Archeologisch onderzoek toont aan dat dit de oudste ontginningen zijn die mogelijk teruggaan tot in de Vroege Middeleeuwen. De oudste boerderijen/bewoningslinten lijken zich ook allemaal rond deze oude bouwlanden te concentreren. Het plangebied lag in de eerste helft van de negentiende eeuw in een groot, ongeveer oost–west georiënteerd akkergebied rondom Oirschot, Aarle en Best. Het centrale deel was in gebruik als bouwland, dat bekend stond als Aartens Laag Eind, De Groote Straat en De Naasten Bestsche Steegjens. Langs de noordgrens van het plangebied bevond zich de Weg van Oirschot naar St. Oedenrode (de huidige Aarleseweg) en De Nieuwen Dijk (de huidige Nieuwe Dijk). Langs de westgrens bevond zich langs een groot aantal kruisende wegen het gehucht Aarle. Een deel van de bebouwing van dit gehucht bevond zich langs de huidige Aarleseweg, waarbij opvalt dat een deel van het bebouwingslint op enige afstand van deze weg lag. De naam Aarle zou kunnen verwijzen naar waterloop ('aar') en bosrooiingen in het verleden ('lo'). Vanaf Aarle liepen in oostelijke richting De Kapel Straat (de huidige Kapelweg) en De Braansche Dijk (de huidige Oirschotseweg) naar het gehucht Naasten Best. Ook bij dit gehucht, dat op de zuidgrens van het plangebied lag, bevond de bebouwing zich langs diverse kruisingen van wegen. Een van deze wegen, De Groote Straat (de huidige Sint Antoniusweg) vormde de zuidgrens van het huidige plangebied. Het centrale en oostelijke deel van het plangebied was vrijwel onbebouwd. Door dit gebied liep ten westen van De Broekstraat een waterloop. Het gebied rond deze waterloop en de zone langs De Nieuwen Dijk was grotendeels in gebruik als grasland.

Aarle heeft een tweeledige structuur. Aan de oostzijde is er een vrij ruime open akker, waarlangs aan de westzijde een straatnederzetting met laatmiddeleeuwse St. Annakapel ligt. Iets verder naar het westen ligt de Amelrijk Bootshoeve. In oorsprong is dit 'goed te Aarle' de centrale hoeve van een van de hertogelijke lenen in deze omgeving die Ten Houte heetten. Afhankelijkheden van deze hoeve bestonden uit een tiendrecht, roggepachten, landen en beemden in het oosten van Best (Gunterslaar, Ten Houte, Ter Lake, Ten Einde) maar ook akkerperceeltjes in de akker van Kerkhoven. De oudst bekende leenman op deze hoeve is in 1312 Dirk Willemszoon van Aarle. Deze vernoeming naar het gehucht wijst er op dat deze hoeve daar toch een speciale positie innam. Amelrijk Boot is de leenman die in 1471 het tweede gasthuis van Oirschot stichtte, en daar onder andere deze hoeve als fundatiegoed schonk.

Aan de zuidzijde van het plangebied loopt de Kapelweg. Dit was al in de middeleeuwen een belangrijke verbinding tussen Best en Oirschot. De weg ontleent zijn naam aan de St. Annakapel in Aarle. Bedevaartgangers maakten op weg naar Aarle van deze weg gebruik.

Structuur van de nederzetting

In het onderzoeksgebied kunnen we verschillende nederzettingen met een diverse structuur herkennen. We zien diverse clusters van boerderijen, veelal gelegen aan webachtig gestructureerde wegenstelsels. We zien dit nog altijd goed terug in de omgeving van de Broomsedijk, Sint–Annaweg en Burgstraat. Rond de kruising van Sint–Annaweg en Burgstraat lag een pleinachtig terrein, niet veel meer dan een verbrede wegkruising. Dit pleintje is nu privaat grondbezit. Ook de kleine nederzetting langs de Sint–Franciscusweg,

---

¹⁴ L.J. Keunen, 2011: Een analyse van de landschapontwikkeling van het plangebied Best–Aarle. Eerste aanzet tot een hypothese (RAAP Archeologisch Adviesbureau); dit maakt onderdeel uit van het archeologisch onderzoek Aarle; D. Vangheluwe, 2012: Historische geografie van Aarle in Best (gepubliceerd in: heemkundekroniek Uit de Kelder te Best) (Stichting Eicha), Bergeijk.

Sint-Antoniusweg, een verdwenen verbinding tussen die twee, de Kapelweg en de Oirschotseweg had een soortgelijke structuur, waarbij hoeken en kruisingen in wegen verbreed waren tot plaetse. Daarnaast herkennen we in het gebied ook nederzettingen langs straten, zoals langs de Aarleseweg (vrijwel aaneensluitend) en langs de Broekstraat (enkele individuele hoeven). De nederzettingen waren in hoofdzaak agrarisch en op basis van het kadastraal minuutplan kunnen we geen nederzettingen van een hogere sociale klasse, zoals kooplieden, adel of de kerk in het gebied herkennen.

Verkaveling en grondgebruik

Bij een eerste beschouwing van het onderzoeksgebied valt op, dat de grond in 1832 grotendeels in gebruik was als akkerland. Alleen aan de noordoostzijde ligt een wat groter gebied met graslanden, in noord-zuid-gestrekt, waardoor een afwatering liep. Dit gebied werd De Baanrijten genoemd, naar de naam van het watertje. Het grasland ligt verder rond de huispercelen. Het gebied valt in zijn algemeenheid op te delen in een noordelijk en een zuidelijk deel. Het zuidelijke gebied bestaat uit een wirwar van wegen, waaraan boerderijen liggen. Het noordelijk deel kent slechts paden door het agrarisch cultuurland, met boerderijen aan de (zuid)westzijde, aan de Aarleseweg, aan de zuidoostzijde (Sint-Franciscusweg, Sint-Antoniusweg) en in mindere mate aan de oostzijde (Broekstraat). Het hart van het gebied bestaat uit onbebouwd bouw- en weiland.

Wanneer we wat gedetailleerder naar het noordelijke gebied kijken, zien we twee ovale ontginningsblokken die als het ware een kern van het akkerland lijken te vormen. Het gebied lijkt niet als één grote akker ontstaan te zijn, maar bestond uit afzonderlijke kampen of kleine akkers die in de Late Middeleeuwen door voortgaande ontginning aan elkaar gegroeid moeten zijn. Beide gebieden zijn vrijwel zonder uitzondering als akkerland in gebruik.

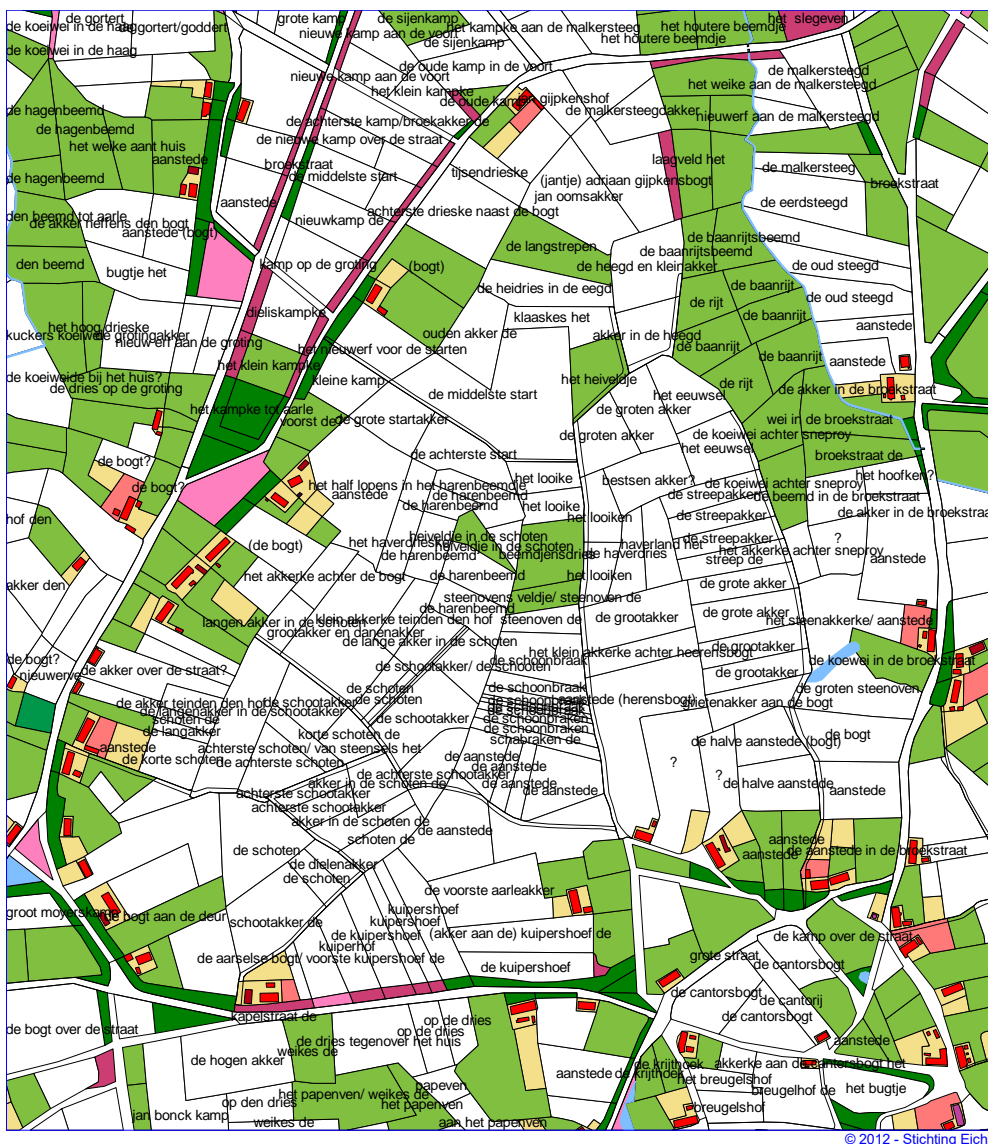
Bijzondere structuren

Als we kijken naar de gebieden die door de wegen worden omgeven, zien we twee soorten: zowel grote als kleine terreinen met afgeronde vormen en driehoekige terreinen die deels overhoekjes lijken weer te geven. Dat dit daadwerkelijk overhoekjes waren, blijkt ook uit het feit dat een deel ervan in 1832 nog als heide gekarteerd werd. Dat geldt onder meer voor het driehoekige plein tussen Aarleseweg en Hagelaarweg (met drinkpoel) en voor de verdwenen driehoek in de oksel van Aarleseweg en Oirschotseweg. Ten zuiden van de driehoek met poel ligt een andere driehoek, grotendeels cultuurland maar omringd door water en opgaande bomen. Ook dat wijst op een partiële ontginning tot agrarisch cultuurland van de driehoek. Een tweede opvallend fenomeen is de smalle strook van opgaande bomen langs Aarleseweg en Kapelweg. Deze is overwegend eigendom van de gemeente Best, waarbij de opstand aan private eigenaren hoorde. Waarschijnlijk gaat het hier om landschappelijke relictten die verwijzen naar het oude voorpootrecht: elke grondeigenaar had het recht om op de gemeijnt vóór zijn grond bomen te planten. De grond bleef aan de gemeijnt behoren (in de praktijk het dorpsbestuur), de bomen waren voor de eigenaar van de naastliggende percelen. Een derde opvallend element is de Aarleseweg die in noordelijke richting van de rooilijnen van de boerderijen wijkt en verderop met een bocht weer naar het oosten toe wordt 'gecorrigeerd'. Waarschijnlijk, en daar wijst een perceel heide in eigendom van de gemeente ook op, liep de weg oorspronkelijk langs de boerderijen en is deze op een zeker moment in de Nieuwe Tijd verbeterd en daarbij wat verder van de boerderijen vandaan komen te liggen.

Uit D. Vangheluwe, 2012: Historische geografie van Aarle in Best (gepubliceerd in: heemkundekroniek Uit de Kelder te Best) (Stichting Eicha), Bergeijk:

Afbeelding 1 geeft de kadasterkaart van 1832 weer, ingekleurd met het landgebruik van toen en met op ieder perceel de naam van het perceel (veldnaam). Wat opvalt in het opgravingsgebied is dat de "aanstede"

vaak weiland is. Dat betekent dat de erven van de boerderijen in Aarle alle laaggelegen zijn. Links/ en rechtsboven zijn twee beekdalen te zien. Het beekdal rechts waar alle beemden rijt-namen hebben, is een rijt, die de Baanrijt heet. De overige beemden liggen vlakbij de huizen. In de akkers lopen enkele akkerwegen die verder geen naam hebben. De gebogen doorlopende perceelsgrens (LDP2) die de akkers van de Schoot afgrenst is tegenwoordig (na de ruilverkaveling) een ontwateringssloot. Mogelijk was dit vroeger al het geval. Het zou de lang doorlopende perceelsgrens kunnen verklaren. Een klein nat gebied midden in de akkers is in gebruik als weiland en heet de Steenoven. De grond was hier te leemhoudend en nat om een gewas te verbouwen. De langgerekte vijver, die ook bij archeologisch onderzoek in 2015 werd aangesneden, lijkt een restant te zijn van de voormalige leemwinning voor de baksteenproductie.

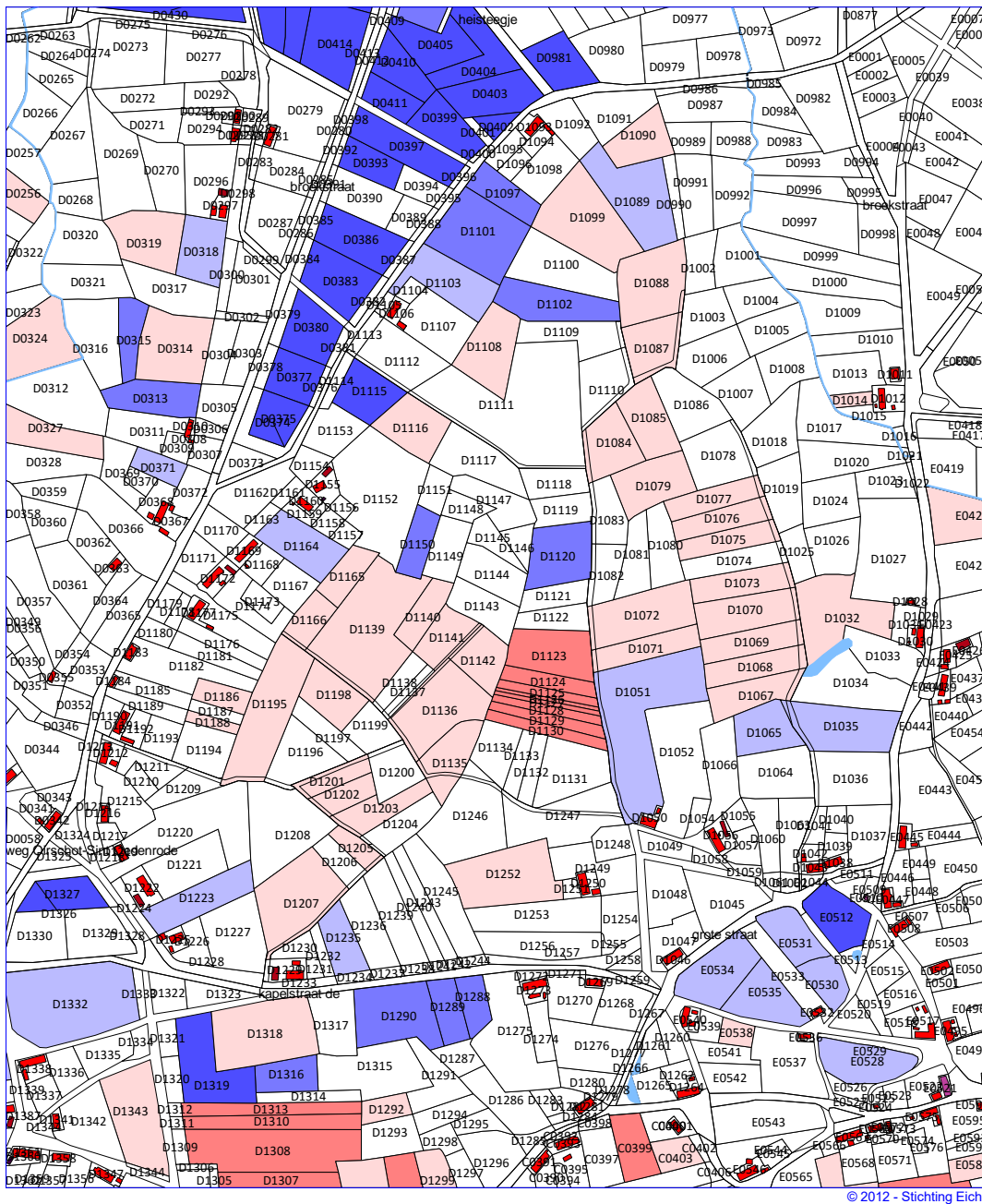

Afbeelding 1. Kaart met toponiemen in Aarle (Best), ingekleurd naar het landgebruik van het kadaster van 1832. Rood=huis, geel=tuin, oranje= boomgaard, licht groen=beemd, donkergroen =geboomte, bruin = houtgewas, roze=heide, blauw= water (naar Vangheluwe, 2012).

In het zuiden aan de Kapelstraat komt de veldnaam Papenvén en “de weikes” voor. Hier lagen de eerste boerderijen waarschijnlijk aan een vennetje. We moeten er dus rekening mee houden dat de

terreingesteldheid sterk kan variëren. In het zuiden heide en zand, maar toch hier en daar een ven (bijvoorbeeld het Slegeven C251 in het zuiden, mogelijk genoemd naar de sleedoorn). In het noorden lemig en slecht afwaterend wei- en broekland met hier en daar een akkertje op een hoger liggend stuk grond. In het algemeen komen er in Best geen grote akkercomplexen voor, zoals in Bergeijk, Eersel of Veldhoven. De akkers in Aarle in de onderstaande kaart hebben allen een mindere grondkwaliteit dan in het centrum van Best bij de kerk (variërend van klasse 2, 2/3 tot 3).

De veldnamen “middelste start”, “grote start”, “nieuwerf voor de start” (D1111 afbeelding 1) zeggen iets over hoe de gebruikers van het land tegen de verkaveling aankeken. Ze vonden dat deze percelen zich bevonden aan de staart van iets. De percelen met deze naam vormden dus in een bepaalde periode (welke?) het uiteinde van een landbouwontginning. Daarbuiten was er uitsluitend bos, heide of gemeint. In het oosten van het plangebied zijn een drietal akkerblokken te onderscheiden waar de akkers per blok dezelfde naam hebben. De Grootakker (1072 D1073) steekt als een blok met een doorlopende perceelsgrens af tegen het blok dat Streepakker heet (D1074–D1077) en tegen een ander blok, de Haverdries (D1081 D1082). Dit duidt op een systematische manier van verkavelen zoals op een pachthoeve of op een landgoed verwacht kan worden. In de Schoot zijn ook blokken te onderscheiden aan de hand van de akkerwegen. De perceelsgrenzen van deze blokken zijn echter onregelmatig van vorm en wijzen op een minder systematische ontginning. De Schoot als geheel vormt een groot blok dat eindigt met een veelzeggende Staartakker. Ook vinden we hier een haverdries en een Grootakker. Herensbogt (D1071) kan verwijzen naar de heer van het landgoed (zoals Herenbeek in het noorden), maar het kan evengoed de persoonsnamen Heren zijn.

Afbeelding 2. Kleur roze: licht= akker, minder licht= braak, 2. Kleur paars: licht= bocht, minder licht= dries, donker= kamp. Tekst: het kadasternummer van het perceel volgens het kadaster van 1832.

Bij afbeelding 2 zijn de percelen van het opgravingsgebied ingekleurd naar gelijksoortige substantieven in de veldnaam. In de onderstaande kaart hebben dit gedaan voor de percelen waar een gewas op werd verbouwd, zoals -akker, -bocht, -braak, -kamp, -dries. De bogten zijn alle gesitueerd bij het huis, terwijl de dries-naam ook verder van de boerderijen verwijderd voor komt (zie D1 120). De kamp-namen treffen we eerder in het buitengebied aan, zowel, in het noorden, in het Beste Broek, als naar de heide in het zuiden. De bij de huizen gelegen akkers of weiden worden "aanstede" genoemd en "tuint" is de groententuin.

In afbeelding 2 zijn in het plangebied twee concentraties van akker-toponiemen te zien. Een bevindt zich in het Schoot (links) en de ander rechts hiervan. Het Schoot moet de middeleeuwse hoeve Ten Schoot in Aarle zijn geweest. Dit middeleeuws landgoed wordt voor het eerst in het Bosch protocol vermeld in 1466 als eigendom van ridder Willem van der Aa. De veldnaam “schoot” komt uitsluitend voor in dit gebied. De benamingen met het substantief schoot/schoten beperken zich tot een gebied dat in het oosten begrensd wordt door een gebogen doorlopende akkergrens, mogelijk een oude akkerweg of een gegraven waterlaat en in het westen door de weg van Oirschot naar Sint Oedenrode (de Malkersteegd). Het herenhuis van dit landgoed bevond zich waarschijnlijk langs een akkerweg die ten noorden van D1427 het landgoed binnenloopt.

De ruimte tussen De Schoten en de opstreckende verkaveling in het oosten van het plangebied, werd (later) opgevuld door een nieuwe ontginning waarvan de akkers achter de Kuipershoeve liggen. Dit gebied versmalt tot aan een akker die de Steenoven heet. Deze laatste naam suggereert dat de ondergrond sterk leemhoudend is en dat verklaart waarschijnlijk de verkavelingssloten die op het terrein lopen. Dit gebiedje zou pas later als landbouwgrond in gebruik genomen kunnen zijn. Mogelijk heeft hier in de middeleeuwen ook al een verkavelingssloot (waterlaat) gelopen?